

ACTA HISTRIAE
32, 2024, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

32, 2024, 2

KOPER 2024

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 32, leto 2024, številka 2

Odgovorni urednik/

**Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

Uredniški odbor/

**Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Paolo Broggio (IT), Stuart Carroll (UK), Àngel Casals Martínez (ES), Alessandro Casellato (IT), Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, Urška Lampe, Amanda Madden (USA), John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Jeppe Büchert Netterstrøm (DK), Žiga Oman, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povolito (IT), Marijan Premović (MNE), Colin Rose (CA), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Tamara Scheer (AT), Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Nancy M. Wingfield (USA), Salvator Žitko.

Uredniki/Redattori/

Editors:

Žiga Oman, Urška Lampe, Boštjan Udovič, Jasmina Rejec

Prevodi/Traduzioni/

Translations:

Cecilia Furioso Cenci (it.), Žiga Oman (angl.)

Lektorji/Supervisione/

Language Editors:

Žiga Oman (angl., slo.), Cecilia Furioso Cenci (it.)

Izdajatelj/Editori/

Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/en/p/actahistriae/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

Finančna podpora/

Supporto finanziario/

Financially supported by:

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research and Innovation Agency

Slika na naslovnici/

Foto di copertina/

Picture on the cover:

Sveti Stefan, Črna gora / Sveti Stefan, Montenegro / Sveti Stefan, Montenegro (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2024.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Martin Bele: Plemstvo v mestu in mestne elite	177
<i>La nobiltà nelle città e le élite cittadine</i>	
<i>Nobility in Towns and Urban Elites</i>	

Dejan Juhart & Martin Bele: Primerjava pečatov celinskih in primorskih mest na Slovenskem v srednjem veku	201
<i>Confronto tra i sigilli delle città continentali e litoranee della Slovenia medievale</i>	
<i>Comparison of Seals of Mainland and Coastal Towns in the Slovene Lands in the Middle Ages</i>	

Marina Odak: Representations of St. George On Coins Minted in the Medieval City of Bar	225
<i>Rappresentazione di san Giorgio sulle monete coniate nella città medievale di Bar</i>	
<i>Upodobitve sv. Jurija na kovancih kovanih v srednjeveškem mestu Bar</i>	

Marijan Premović & Vasilj Jovović: Apprentices from the Zeta Littoral in Late Medieval Ragusa	247
<i>Apprendisti del litorale di Zeta nella Ragusa tardo medievale</i>	
<i>Vajenci iz Zetskega primorja v poznosrednjeveškem Dubrovniku</i>	

Marija Mogorović Crljenko & Danijela Doblanović Šuran: Origin of the Population and Councillor Families in the Rovinj Census of 1595/6	271
<i>La provenienza della popolazione e le famiglie dei consiglieri nel censimento di Rovigno del 1595/6</i>	
<i>Izvor prebivalcev in družine svetnikov po popisu prebivalstva Rovinja iz let 1595/1596</i>	

Gordana Rovčanin Premović: Potential for Reaffirming Architectural Values of Historical Urban Structures on the Coast of Montenegro	297
<i>Potenzialità di riaffermazione dei valori architettonici dei complessi urbani storici sul Litorale montenegrino</i>	
<i>Možnosti za reafirmacijo arhitektonske vrednosti zgodovinskih urbanih celot v Črnogorskem primorju</i>	

PRIMERJAVA PEČATOV CELINSKIH IN PRIMORSKIH MEST NA SLOVENSKEM V SREDNJEM VEKU

Dejan JUHART

Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: dejan.juhart@student.um.si

Martin BELE

Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: martin.bele@um.si

IZVLEČEK

Pečati so predstavljali izredno pomembno pravico srednjeveških mest in trgov. Ti so s pridobitvijo pečata namreč postali tudi pravne osebe. Na celotnem slovenskem ozemlju je v teku srednjega veka pečate imelo 32 mest in 7 trgov. Pričujoč članek na podlagi teh pečatov ponuja primerjavo med celinskimi in primorskimi mesti, ki do sedaj še ni bila opravljena. Obravnavana je sestava pečatnih polj, velikost, oblika, napis in barva srednjeveških pečatov.

Ključne besede: pečat, mesto, trg, srednji vek, obzidje, sfragistika

CONFRONTO TRA I SIGILLI DELLE CITTÀ CONTINENTALI E LITORANEE DELLA SLOVENIA MEDIEVALE

SINTESI

I sigilli concedevano alle città e alle città di mercato un diritto importantissimo, rendendole entità giuridiche. Nel corso del medioevo, in tutto il territorio etnicamente sloveno esistevano 32 città e 7 città di mercato che possedevano sigilli. Nel presente articolo vengono messe a confronto le città continentali e quelle delle zone litoranee, sulla base dei suddetti sigilli, cosa che finora non era mai stata fatta. Inoltre, vengono analizzati in dettaglio degli elementi specifici, come le dimensioni, la forma, le iscrizioni, il colore e le figure dei sigilli medievali.

Parole chiave: sigillo, città, città di mercato, medioevo, mura, sfragistica

UVOD¹

Izraz *civitas* se je v srednjem veku uporabljal za označevanje srednjeveškega mesta in je pomenil urbano oziroma neagrarno naselbino v pretežno agrarni, fevdalno organizirani srednjeveški družbi (Melik, 1972, 299; Mihelič, 2005, 297). Neagrarno naselbino sta označevala tudi izraza *mercatum* in *forum*, ki pomenita trg (Melik, 1972, 301).² Kako lahko torej v srednjeveških listinah prepoznamo, kdaj gre pri urbanem naselju za mesto in kdaj ne? Odgovor je hkrati preprost in izredno zapleten (Mihelič, 2005, 297, 299; Kosi, 2009, 11–12).

Najprej je treba razčleniti bistvo srednjeveškega mesta. Najsplošnejša razlaga je, da sta v naselbini število in gostota prebivalstva večja kot pri podeželski naselbini, pri tem se prebivalstvo ukvarja z neagrarnimi dejavnostmi, ki temeljijo na trgovini, financah, obrti, kulturi, izobraževanju, sodstvu, vojaštvu, prometu, upravi, politiki itd. Mestno prebivalstvo srednjeveškega mesta je poklicno specializirano in se drži določenega pravnega reda in komunalne strukture (Vilfan, 1961, 146–153; Kosi, 2009, 16, 130). Oba izraza (tako *civitas* kot *forum*) sta te funkcije zaobjemala, kako ju torej ločimo? Kljub temu da gre pri obeh izrazih za meščansko naselbino, je odvisno od tega, ali je listina cerkvena ali svetna. Za svetne listine *civitas* označuje naselbino višjega ranga (Mihelič, 2005, 298; Kosi, 2009, 40), medtem ko v cerkvenih listinah isti izraz označuje le meščanske naselbine s škofijskim sedežem (Žnidaršič Golec, 2001, 243, 245).

Poleg vseh zgoraj omenjenih kriterijev, ki jih je zaobjemalo srednjeveško mesto, je vsako imelo tudi posebne pravice, ki jih danes poznamo kot mestne pravice. Večinoma je šlo za pravico do tržnice in sejmov, ki niso bili le enoletni, temveč tedenski. Določena mesta so imela tudi kovno pravico, pravice do pobiranja cestnin, mostnin in drugih davščin, pravico do mestnega obzidja ter tudi pravico do lastnega pečata (Vilfan, 1961, 146–169; Otorepec, 1988, 13). Slednja pravica pa je osrednja tema pričujočega članka.

Stanje raziskav srednjeveških pečatov v Sloveniji je danes še precej okrnjeno, za kar obstaja precej razlogov. Ohranjeno gradivo iz srednjega veka je skopo, predvsem kar se tiče pečatov, saj so se ti skozi stoletja bodisi izgubili bodisi so bili uničeni. Prav tako so zgodovinarji in umetnostni zgodovinarji v preteklosti pečatom posvečali zelo malo pozornosti, saj ima pečat v primerjavi z besedilom, na katerega je pritrjen, manjšo izpovedno moč in s tem manj konkretnih informacij za raziskovanje (Mahnič, 2001, 7–8; Volčjak, 2019, 10–12).

1 Razprava je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 *Mercatum* se je uporabljal v listinah do 12. stoletja, kasneje se uporablja vse manj in sčasoma popolnoma izgine. Nadomesti ga izraz *forum*, ki se je v listinah pričel pojavljati pogosteje konec 11. stoletja in predvsem od 12. stoletja dalje (Kosi, 2009, 11–12).

Temelje za raziskovanje pečatov na slovenskem ozemlju je s svojim delom *Beitraege zur Siegelkunde des Mittelalters* postavil avstrijski umetnostni zgodovinar Eduard Melly (1846). Povzel je takratno sfragistično znanje in opisal širok spekter pečatov tedanjega Avstrijskega cesarstva, v katerega so spadale tudi slovenske dežele. Njegov doprinos k znanosti je bil v pomoč številnim zgodovinarjem in umetnostnim zgodovinarjem, ki so se kasneje ukvarjali s pečati. Med njih spadajo Milko Kos (1941), Darja Mihelič (2005), Maja Žvanut (1993), Dušan Kos (1994; 2002; 2005), Jure Volčjak (2019) ter Jernej Kotar (2019).

Največ je k sfragističnemu znanju nedvomno prispeval Božo Otorepec, ki je leta 1986 doktoriral s temo *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Doktorat je dve leti za tem priredil in izdal kot knjigo, ki vsebuje obsežen seznam literature k obravnavani temi. Izjemnega pomena so njegovi prepisi listin za slovensko ozemlje med letoma 1246 in 1500 – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1246–1500*, ki ga hranijo na Zgodovinskem Inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani (GZS na SAZU).³ Tipkopis namreč poleg prepisov listin vsebuje tudi skicirane pečate, ki jih lahko najdemo na prepisanih listih ter smo jih pri raziskavi uporabljali. Največja poznavalka pečatov na Slovenskem je trenutno Katja Mahnič, ki je s svojimi članki in dvema monografijama (Mahnič, 2001; 2006) postavila tudi kompleksnejši pristop k raziskovanju pečatov in pečat povzdignila višje kot le ikonografsko podobo.

Pričujoči prispevek se v veliki meri opira na Otorepčeve raziskave, saj je poleg Mellyja dejansko edini, ki se je z omenjeno tematiko poglobljeno ukvarjal. Članek torej temelji na opisovanju in analizi mestnih pečatov, ki sta jih popisala Melly in Otorepec. Kljub njunim raziskavam v preteklosti danes še vedno pogrešamo primerjavo pečatov celinskih in primorskih mest na območju današnje Slovenije, za kar je odgovorna drugačna praksa pečatenja v celinskem in primorskem delu (več o tem v nadaljevanju). To vrzel bo poskušal zapolniti pričujoči članek, ki odpira nove možnosti raziskovanja.

S pomočjo analize sekundarnih virov, ki predstavljajo temeljno podlago raziskave, je bila izvedena deskriptivna metoda raziskovanja, ki je povezala dosedanje ugotovitve in jih nadgradila s prejšnjimi raziskavami in lastnimi ugotovitvami. Izvedena je bila tudi komparativna metoda, ki je omogočila prikaz razlik med pečati celinskih in primorskih mest.

KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA

Obravnavane urbane naselbine pri nas lahko v osnovi delimo na celinske in primorske. Skupini se med seboj razlikujeta ne le glede na nastanek, temveč predvsem glede na lastništvo (nad naselbino) ter na upravo oziroma njen notranji ustroj. Pri celinskih trgih in mestih je šlo za naselbine, ki so bile v lasti nekega mestnega gospoda, ki je naselbini na neki točki podelil mestne

3 Za pomoč pri pregledu omenjenega gradiva se lepo zahvaljujem Mihi Kosiju.

pravice oziroma (skozi čas) razne druge privilegije (Štih & Simoniti, 2009, 159; Ravninar, 2011, 250–252; Darovec, 2023, 744–745). Izjema med celinskimi mesti je bil srednjeveški Ptuj, ki je bil že v 10. stoletju omenjen z oznako *civitas*, kasneje pa je dobil dva mestna statuta (v letih 1376 ter 1513). Posebej je treba omeniti še mesti Gorica/Gorizia in Čedad/Cividale del Friuli, ki sta imeli attribute tako celinskega kot primorskega mesta. Obe mesti sta imeli mestnega gospoda – Gorica grofe Goriške, Čedad oglejske patriarhe –, toda zaradi navezave in vpliva mediteranskega sveta, je urbanizacija tam potekala drugače kot v ostalih mestih. Kljub temu da mesti geografsko nista pri morju, bosta skupaj s Koprom, Piranom in Trstom/Trieste obravnavani kot primorski mesti (Štih & Simoniti, 2009, 158–159; Kosi, 2009, 33–37, 44–47; Kosi, 2007; 181).

Od konca 12. stoletja je tako v Avstriji kot na Štajerskem gospodovala rodbina Babenberžanov, ki je izumrla junija 1246, ko je v boju padel avstrijsko-štajerski vojvoda (in gospod Kranjske) Friderik II. (1211–1246) (Dopsch et. al, 1999, 190–194). Na Kranjskem, Štajerskem in v Avstriji je sledilo več desetletno obdobje politične nestabilnosti, v katerem se je za babenberško dediščino borila vrsta evropskih dinastov. Tako Avstrijo kot Štajersko si je do konca leta 1260 uspel pridobiti češki kralj Otokar II. Přemysl (1233–1278) (Obersteiner, 1969, 100–107), ki je zase uspel izsiliti še oblast nad Koroško in večjim delom Kranjske. Zaradi sovražnosti z nemškim kraljem Rudolfom Habsburškim (1218–1291) se je Otokar jeseni 1276 vsem omenjenim deželam moral odpovedati (UBSt IV, št. 604–605), Rudolf pa je 1282 Avstrijo, Štajersko in Kranjsko s Slovensko marko podelil svojima sinovoma. Za koroškega vojvodo je nekaj let kasneje napravil svojega zaveznika Majnhard II. Goriško-Tirolskega (1238–1295), v istih letih pa je Goriško-Tirolskim zastavil Kranjsko ter Savnijo. Goriško-Tirolski so se tako Kranjski in Savniji kot Koroški v korist Habsburžanov morali odpovedati do leta 1335. Vsi kasnejši vladarji v obravnavanem časovnem okvirju so bili iz dinastije Habsburžanov (Kosi, 2008, 542–544).

V petdesetih in šestdesetih letih 14. stoletja so vsem omenjenim deželam vladali bratje Rudolf IV. (1339–1365), Friderik III. (1347–1362), Albreht III. (1349–1395) ter Leopold III. (1351–1386). Po smrti prvih dveh se je dinastija leta 1379 razdelila na albertinsko in leopoldinsko vejo, oblast nad Štajersko, Kranjsko in Koroško pa je dobila slednja. Prav tako se je Leopoldu leta 1382 podredil Trst (Niederstätter, 2001, 144–146, 168, 177–180). Med letoma 1406 in 1424 je vladal Leopoldov sin Ernest Železni (1377–1424), zatem pa vse do leta 1493 (na začetku še nedoletni) Friderik V. (oziroma III.) (1415–1493). Friderik je bil leta 1440 izvoljen za rimskega kralja, 12 let zatem pa je postal še svetorimski cesar. Predvsem v zadnjih desetletjih svoje vladavine se je moral soočiti s pogostimi osmanskimi vpadi ter boji z ogrskim kraljem Matijo Korvinom (1443–1490) (Niederstätter, 1996, 143–149).

Na območju današnje slovenske Istre (pa tudi severno in južno od nje) so se stvari razvijale drugače. Nad tamkajšnjimi, še v 10. stoletju dokaj samostojnimi, mesti so skozi desetletja in stoletja vedno večji pritisk izvajale Benetke. Do srede

osemdesetih let 13. stoletja so si te podredile vsa zahodnoistrska mesta. Koper in Izola sta se podredila leta 1279, Piran pa leta 1283 (Darovec, 2023, 746, 750; Mlacović, 2022, 825, 828). Zanje se je torej začela doba beneške nadoblasti, ki je trajala vse do leta 1797 (Mečulj, 2023, 402). Skozi čas so Koper, Izola in Piran dobivali statute in čeprav so jim ti dovoljevali veliko mero notranje avtonomije, je imel zadnjo besedo vedno beneški podestat (Štih & Simoniti, 2009, 131; Štih, 2011, 11–13).

KRATKA ZGODOVINA MESTNIH PEČATOV NA SLOVENSKEM V SREDNJEM VEKU

Prvi mestni pečati so se pojavili v porenskih mestih v prvi polovici 12. stoletja, njihova uporaba pa se je kmalu razširila še na ostale dele Evrope, med drugim tudi na območje današnje Slovenije. Prvi znani mestni pečat na današnjih slovenskih tleh se je pojavil že leta 1228 v Piranu – takrat je v listini namreč omenjen pečat piranske komune. Na žalost iz srednjega veka nimamo ohranjenega nobenega piranskega mestnega pečata. Zatem se dva pečata na slovenskih tleh pojavita v Mariboru, in sicer leta 1271, ter na Ptujju leta 1273, medtem ko je prvi znani mestni pečat Ljubljane iz leta 1280. Če se ozremo še na širše slovensko etnično območje, so se še pred mariborskim mestnim pečatom pojavili pečati v Beljaku/Villach leta 1240, Brežah (Friesach) leta 1265 in Velikovcu/Völkermarktu leta 1267 (Otošec, 1988, 13, 78, 146, 168, 199, 201 in 210; Žvanut, 1993, 18–19; Ambrožič, 2011, 230).

Za mesto je pridobitev pečata imelo velik pomen, saj je s tem postalo pravna oseba in na ta način demonstriralo svoj status. Pečat je kot simbol služil izgradnji identitete in je predstavljal sredstvo komunikacije v obeh smereh – torej med lastnikom in tistimi, ki so prišli v stik s pečatom (Otošec, 1988, 13; Mahnič, 2001, 8–9).

Med listinami celinskega in primorskega območja je obstajala razlika. Na celinskem območju je prevladovala pečatna listina, pri kateri je pečenje pomenilo zadnje in najpomembnejše pravno dejanje pri izstavitvi listine, pomenilo je njeno fizično dokončanje. Pečat je listino overoval in s tem pravni osebi zagotovil pravno varnost, poleg tega je predstavljal lastnikovo posebitev (Kos, 1994, 80; Mahnič, 2001, 11). Z drugimi besedami, pečat je zagotavljal varnost listine in hkrati verodostojnost ter prepoznavnost njenega izstavitelja. Slednje je bil razlog za skrbno hranjenje pečatnikov, da ne bi prišlo do zlorab in ponaredkov. Za preprečitev ponarejanja pečatov so se pričeli uporabljati t. i. protipečati, ki so bili v zrcalni podobi ali pa so bili pečatniki izdelani z izjemno natančnostjo (Mahnič, 2001, 9; Ambrožič, 2011, 231).

V primorskih mestih pa je prevladovala notarska listina, kjer je listino overoval notarjev podpis in signet oziroma notarjev znak, ki je na notarski listini prestavljal isto funkcijo kot pečat pri pečatni listini. Notarski znaki so se pojavili nekje v 11. stoletju in se skozi stoletja oblikovali v pestre oblike, saj je imel vsak notar svoj

znak. Notarjev znak je bil po navadi sestavljen iz začetnic notarjevega imena, ki so bile sooblikovane z risbo, recimo z značilnostmi njegove rodbine. Notarske listine so bile značilne za italijanski prostor, kjer je zaradi pojava javnih pisarjev in notarjev nastala institucija notariata. Ta se je razširila tudi v istrski prostor, kjer se leta 932 v Kopru prvič omenja notar. V 13. stoletju so notarji svoje akte vpisovali (načeloma v krajši obliki) v notarske knjige. Ko je v nekaterih istrskih mestih v 14. stoletju nastal poseben vicedomski urad, je ta zamenjal notariat in listine so bile verodostojne le v primeru, če jih je v vicedomsko knjigo vpisal vicedom (Gestrin, 1984, 7; Darovec, 2015, 38, 39).

Kljub povsem drugačnemu političnemu in sfragističnemu okolju pa so mestne pečate imela tako celinska kot primorska mesta. Do konca srednjega veka je pečate na ozemlju današnje Republike Slovenije dobilo 22 mest in 6 trgov. Na Kranjskem so bila to mesta Črnomelj, Kamnik, Kočevje, Kostanjevica na Krki, Kranj, Krško, Ljubljana, Lož, Metlika, Novo mesto, Radovljica, Škofja Loka in Višnja Gora. V današnji slovenski Istri sta svoj pečat imela Koper in Piran, na Štajerskem Brežice, Celje, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica. Na Kranjskem je imel pečat še trg Mokronog, na slovenskem Štajerskem pa trgi Ljutomer, Pilštanj, Sevnica, Vojnik in Žalec. Če zemljepisno področje razširimo še na vse slovensko etnično ozemlje, je k zgoraj naštetim urbanim naselbinam treba dodati še deset mest in en trg. Na Koroškem gre za mesta Beljak, Breže, Celovec/Klagenfurt am Wörthersee, Pliberk/Bleiburg, Šentvid ob Glini/Sankt Veit an der Glan ter Velikovec. Na Primorskem so bila to mesta Trst, Čedad in Gorica, na Štajerskem Radgona/Radkersburg. Slednjič je k vsemu temu treba prišteti še koroški trg Železna Kapla/Eisenkappel-Vellach.⁴ Posebej moramo omeniti tudi primer Izole, ki je v srednjem veku nedvomno že bila mesto (oziroma mestna komuna) in imela najkasneje v 14. stoletju tudi svoj mestni grb. Toda iz časa srednjega veka nista ohranjena ne njen pečat ne pečatnik, prav tako nikjer ni posebej zabeleženo, da bi obstajala (Kos & Sadek, 2010; Mihelič, 2005, 300; Otorepec, 2001, 161–162, 274–275).

ZNAČILNOSTI PEČATOV SLOVENSKIH MEST IN TRGOV

Koren besede sfragistika (veda, ki se ukvarja s pečati oziroma pečatoslovje) izhaja iz grške besede *sphragis*, ki pomeni pečat (Kümper, 2014, 121). Sfragistika se ukvarja z analizo pečatov in zaobjema pečatno sliko, napis, material, velikost, izdelavo in pričvrstitev, zanemarja pa razumevanje pečata v kontekstu listine. Zaradi svoje interdisciplinarnosti je uporabna za številne druge vede, kot je zgodovina in umetnostna zgodovina (Kos, 1994, 80; Mahnič, 2001, 7; Zmajčič, 1971, 61). Zgodovinar lahko z zadostnim sfragističnim znanjem pečate uporablja kot izjemno koristen zgodovinski vir. Na podlagi pisav ali stilističnih

4 Delitev mestnih naselbin na celinska (Koroška, Kranjska, Štajerska) in primorska mesta je bila ustvarjena na podlagi Otorepčeve kvalifikacije (Otorepec, 1988).

značilnosti pečata lahko določimo približen čas nastanka pečata. Iz pečata lahko razberemo določene podatke, ki jih v samem besedilu listine ni, npr. orožje, oblačila ali pa (v našem primeru) precej natančno datiranje pridobitve mestnih pravic (Otošec, 1988, 13–14).

Prav tako je pomembno, da se zavedamo, da prva ohranitev pečata ni nujno pokazatelj točnega datiranja nastanka pečatnika oziroma datiranja pridobitve mestnih ali trških pravic. Število ohranjenih pečatov iz srednjega veka je namreč zelo skromno, zato najstarejši ohranjeni pečat ni nujno iz istega obdobja, ko je mesto dobilo pravico do pečata. Otošec kot primer navaja pečat Trierja, ki je ohranjen iz leta 1221, omenjen že leta 1172, glede na izgled pa naj bi bil celo iz prve polovice 12. stoletja. Zato je treba pečat kritično ovrednotiti in šele po skrbni analizi pečatnega polja lahko pečat postane polnovredni vir raziskave (Otošec, 1988, 13–14).

Poznamo več tipov pečatov, ki so se uporabljali za različne namene. Običajni pečat oziroma *Insigel* se je uporabljal najpogosteje in je posledično največ listin pečatenih s tem pečatom. Poznamo pa še dva tipa pečatov: *Petschat*, ki se od običajnega pečata razlikuje po tem, da nima napisa, in *Secret* oziroma skrivni pečat (Kümper, 2014, 126). Podoba mestnih pečatov je bila običajno sestavljena v vseh mestih dokaj podobno, kljub temu pa so med njimi obstajale določene razlike, ki jih bomo obravnavali v nadaljevanju. Pečati so se med sabo razlikovali po obliki in velikosti, po barvi voska, v katerega so bili odtisnjeni, podobah na pečatih in zanimivostih, ki so odstopale od običajnih mestnih pečatov, napisih na pečatu in vrstah pisav, v katerih so bili napisani.

Po obliki pečatov je, kakor za večino mestnih in trških pečatov v širšem evropskem prostoru, prevladovala okrogla oblika. Na slovenskem etničnem prostoru izjemo predstavlja le mestni pečat Slovenj Gradca, ki je kvadratne oblike. Takšen mestni pečat je redkost tudi v širšem srednjeevropskem prostoru, ne le med mestnimi pečati, temveč tudi med srednjeveškimi pečati nasploh. Najbližji znani pečat kake urbane naselbine, ki je imel kvadratno obliko, je pečat mesta Concordia Sagittaria v Benečiji, pri čemer je treba opozoriti, da gre tudi v tem primeru za okrogli pečat, ki je postavljen v kvadratno polje (Otošec, 1988, 181–182). Med plemiči je kvadratni pečat imel Oton II. Liechtensteinski (1252–1311), potomec znanega *minnesängerja* Ulrika Liechtensteinskega (ok. 1200–1275) (GZS na SAZU, 18. avgust 1301).

Poleg Slovenj Gradca lahko zaradi neobičajne oblike pečata omenimo še Piran in Ljutomer. Slednji sicer nima ohranjenega nobenega pečata iz srednjega veka, temveč šele iz leta 1648, ki pa je ovalne oblike. Ovalne oblike sta tudi dva piranska pečata iz 16. in 17. stoletja. Omeniti velja še pečat mesta Beljak, ki po obliki prav tako izstopa, saj je ščitaste oblike, kar predstavlja izjemno redkost tudi na širšem vzhodnoalpskem območju. Ščitast pečat je mesto imelo v prvi polovici 13. stoletja, že v drugi polovici 13. stoletja pa je bil v uporabi okrogli pečatnik, na katerem je bil upodobljen ščit in kasnejši mestni grb: orlova noga, ki oklepa skalo ali počiva na njej (Otošec, 1988, 144–145, 199–200, 229–230).

Fig. 1: Pečat mesta Slovenj Gradec na listini z dne 10. junija 1517 (NŠAL 101, ŠAL, f. 30/6).

Velikost ohranjenih pečatov slovenskih urbanih naselbin se pri okroglih pečatih giblje med premeroma 30 in 70 mm, kvadratni pečat Slovenj Gradca pa meri 38 x 38 mm. Manjše pečate so načeloma imeli trgi ali mesta, ki so mestne pravice pridobili konec 15. stoletja, in sicer v kontekstu osmanskih vpadov. Najmanjši pečat je imel trg Sevnica, ki je v premeru meril 30 mm. Sledili sta Radovljica in Višnja Gora (ti sta mestne pravice pridobili leta 1478), ki sta imeli pečat s premerom 34 mm. Premer 36 mm imata pečata trgov Mokronog in Črnomelj. Trgi Pilštajn, Vojnik, Železna Kapla in mesto Lož so imeli pečat velikosti 38 mm. S 35 mm med zgoraj omenjenimi mestnimi naselbinami izstopajo na primer Brežice, ki so imele status mesta že v prvi polovici 14. stoletja (Otorepec, 1988, 50, 101, 106, 115, 124, 165, 180, 191, 214; Ravnikar, 2011, 255).

Omenjenim urbanim naselbinam sledi deželno knežje mesto Slovenska Bistrica, ki je imela mestni pečat v velikosti 40 mm. Pečata Novega mesta in trga Žalec imata premer 42 mm. Med mestnimi pečati, ki v premeru merijo 44 in 47 mm, najdemo pečate Kostanjevice na Krki, Celja, Kranja, Beljaka in Brež. Ustaviti se moramo pri Kostanjevici na Krki in Celju, saj imata omenjeni mesti več ohranjenih pečatov iz srednjega veka, ti pa se glede na velikost razlikujejo. Prvi kostanjeviški pečat

iz preloma 13. v 14. stoletje je meril v premeru 44 mm, drugi, ki ga najdemo na listinah v 14. stoletju, pa 46 mm. Pečatnik za tretjega naj bi Kostanjevica domnevno dala izdelati v 15. stoletju in bi po opisih iz 19. stoletja (ko je bil še dovolj dobro ohranjen) meril kar 90 mm. Danes ni ohranjen ne pečatnik ne njegov odtis, zato velikosti tretjega kostanjeviškega pečata ne moremo potrditi. Tudi Celje je imelo v srednjem veku tri različne pečatnike, ki pa so verjetno vsi nastali po izumrtju grofov Celjskih leta 1456. V premeru so merili 44, 48 in 52 mm (Otošič, 1988, 68–69, 72, 74, 111–112, 136–140, 186, 196, 199–201).

Pečati Kamnika so v premeru merili med 48 in 50 mm, podobne velikosti je bil tudi pečat Kočevja, ki je v premer meril 50 mm. Veliko pečatov iz širšega slovenskega etničnega območja je merilo v premeru 52 mm. Med takimi najdemo pečate Metlike, Škofje Loke, Radgone, Gorice in Celovca. Ptujski in krški pečat sta v premeru merila 56 mm, dva milimetra večji pa je bil pečat Maribora iz 13. stoletja, ko je ta že nedvomno imel status mesta.⁵ Na začetku 14. stoletja so na listinah bistveno večji pečati, ki v premer merijo kar 68 mm. Enako velik (ali celo nekoliko večji) je bil pečat Ljubljane iz 13. stoletja, ki je v premer meril med 68 in 70 mm. Ljubljana si je v 15. stoletju dala izdelati nov pečatnik, s katerim je bilo mogoče odtisniti pečate v velikosti 58 mm (Otošič, 1988, 54, 63, 76, 86, 89, 103, 118, 150, 154, 156, 169, 175, 203).

Največje pečate so imeli Velikovec s 66 mm, Koper s 68 mm in Čedad, premer katerega je meril kar 72 mm. Iz srednjega veka se niso ohranili pečati Trsta in Pirana. Za Trst sta se ohranila pečatnika iz 14. in 15. stoletja, prvi meri v premer 65 mm, tisti iz 15. stoletja pa 52 mm. Prvi znani ohranjeni pečat Pirana je iz leta 1599 in meri 32 mm, ni pa znano, ali je Piran ta pečatnik uporabljal že leta 1228, ko je piranski pečat prvič tudi omenjen. Glede na tip pisave pečatnik izvira komaj iz 14. stoletja (Otošič, 1988, 210, 219–235).

Glede **barve voska** so veljala določena pravila, načeloma pa so mesta svoje listine pečatila v naravni čebelji vosek. Imenujemo ga brezbarvni vosek, lahko pa so mu dodajali primesi, ki so mu bodisi spremenile prožnost bodisi obstojnost bodisi barvo. Vosek se je lahko barval v zeleno, belo, črno, rdečo ali zlato, vsaka barva pa je bila odvisna od socialnega stanu in pravnega statusa. Zelen vosek so v večini uporabljali samostani, bratovščine in nekatera mesta. Svobodna cesarska mesta so uporabljala bel vosek, črnega pa veliki mojstri in komturji viteških redov. Pravico do rdečega voska so praviloma imeli cesarji in kralji, ki so jo skozi čas podeljevali tudi določenim knezom, visokemu plemstvu in nekaterim mestom (Volčjak, 2019, 16–18), Dunaj je, na primer, od 13. stoletja pečatil v rdečem vosku (Stadt Wien; Melly, 1846, 59). Na slovenskih tleh pa je to pravico od Friderika III. Habsburškega leta 1442 dobila Ljubljana. Zlate bule so bile dovoljene izključno cesarjem in kraljem. Papeži za svoje pečate niso

5 Maribor je kot trg prvič omenjen leta 1209, kot mesto pa 1254. Navedba v t. i. Deželni knjigi Avstrije in Štajerske (iz druge polovice 13. stoletja), da je imel status trga že leta 1147, je vsekakor napačna (Strach, 1900; 708; GZM I, št. 47, 85; Štih, 2006, 253; Ravnikar, 2023, 615, 618).

uporabljali voska, temveč so pečatili v svinec, kar je v Vatikanu uveljavljeno še danes (Volčjak, 2019, 16–18).

Na obravnavanem območju je prevladoval naravni vosek, so pa obstajale določene izjeme. Z rdečim voskom je, kot že rečeno, od 1442 pečatila Ljubljana, pravico do pečatenja z rdečim voskom je leta 1476 dobila tudi Radgona. V zeleni vosek so pečatili Kamnik, Slovenj Gradec, Višnja Gora, Novo mesto, Koper in morda tudi Gorica (Otošič, 1988, 54, 111, 125, 176, 183, 224; Bascapé, 1969, 189).

Pri podobah na pečatnem polju srednjeveških mest in trgov slovenskega etničnega ozemlja je moč opaziti veliko raznolikost. Prevladujejo obzidje, panoramski prikaz mesta ali kateri drugi gradbeni element mesta, kot je na primer stolp. Velikokrat se pojavijo cerkveni motivi, kot so zaščitniki mesta ali njihovi simboli. Pogosto so upodobljeni tudi grbi, ki jih na grobo lahko razdelimo na dve skupini: govoreči grbi, ki v obliki rebusa sporočajo ime mesta, in grbi ustanovitelja mesta. Običajno se zgoraj naštetih elementi med sabo prepletajo in kombinirajo. Pogosto se pojavijo tudi liki, simboli, rastline itd., ki na pečatnem polju zapolnjujejo praznine (Mihelič, 2005, 299–300).

Obzidje je med vsemi upodobitvami na pečatnem polju najpogostejše upodobljen element. Med 39 obravnavanimi mestnimi in trškimi pečati jih ima kar devet upodobljeno obzidje. Takšna praksa je bila pri srednjeveških mestih zelo pogosta, saj so mesta na ta način želela pokazati, da imajo pravico do obzidja. Mesta, ki so imela na svojem pečatu obzidje, so: Koper, Kostanjevica na Krki, Ljubljana, Maribor, Metlika, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Trst in Velikovec. Obzidje so v svojem mestnem pečatu imela upodobljena tudi Višnja Gora, Škofja Loka, Celovec in Šentvid ob Glini, ki pa bodo zaradi kombinacije ostalih komponent obravnavani kasneje. V isto kategorijo bi lahko prišle tudi Gorico in Čedad, ki sta imela na mestnem pečatu upodobljen panoramski pogled mesta, ki je prav tako prikazoval obzidje (Otošič, 1988, 66–67, 81, 91, 95, 103, 119, 123, 151–157, 183, 187, 204, 209, 211, 221, 223, 227, 233). V tem primeru se moramo vprašati, v kakšni meri je na pečatu panoramski prikaz realističen. Za Gorico je Darja Mihelič (2005, 306–308) dokazala, da je pečatna podoba poenostavljena realistična upodobitev mesta iz konca 13. stoletja. Zanimiv prikaz mestnega obzidja pa so imele, na primer, Breže, ki so imele na pečatnem polju upodobljeno podobo mesta, kot bi ga opazovali iz višjega hriba, podobno kot srednjeveški pečat Padove (Otošič, 1988, 102; Melly, 1846, 117).

Poleg obzidja, panoramskega pogleda na mesto in upodobitve samega mesta, najdemo na slovenskem etničnem ozemlju še dva pečata, ki sta imela na pečatnem polju upodobljen stolp. Gre za Ormož in Črnomelj. Oba pečata sta ohranjena na listinah šele iz 16. stoletja. Črnomelj ima na pečatu zapisano letnico 1587, toda Otošič je sklepal, da je pečatnik kopija starejšega srednjeveškega pečatnika. Ormoški pečat zaradi pisave, ki je bila značilna za pečate v 13. in 14. stoletju, postavljamo v obdobje, ko je Ormož pridobil mestne pravice, se pravi v čas po letu 1331. Pečatna podoba je zelo podobna mestnemu pečatu Varaždina, kar priča o povezavah mesta z deželami krone sv. Štefana. Otošič ugotavlja, da bi na pečatnem polju lahko bil upodobljen

Fig. 2: Risba pečata Gorice iz 14. stoletja (Otorepec, 1988, 223).

stolp Ptujskih, kar je povsem logično, saj so Ormožu mestne pravice podelili prav oni, kar so verjetno želeli pokazati tudi na samem pečatu (Otorepec, 1988, 49–51, 161–164; Hajdinjak & Vidmar, 2008, 36).

Ptujski na slovenskem območju niso osamljen primer, saj so na pečatu svoj »podpis« pustili tudi drugi mestni gospodje. To so naredili na različne načine, in sicer je bila najpogostejša praksa, da je bil na mestnem pečatu grb ali simbol mestnega gospoda, v času katerega je urbana naselbina pridobila mestne pravice in pečat. Tako je, na primer, Škofja Loka imela na pečatnem polju upodobljena mestna vrata, znotraj katerih je »plavala« t. i. kronana mavrova glava, ki jo je na svojem grbu imela freisinška škofija (Florjančič, 2000, 12, 18–19; Otorepec, 1988, 118–121). Celje je imelo na svojem mestnem pečatu upodobljen grb grofov Celjskih. Kranj je na pečatnem polju imel upodobljenega orla, ki so ga na

svojem grbu imeli tedanji kranjski mestni gospodje Andeško-Meranski. Tudi na mestnem pečatu Beljaka bi lahko bil andeško-meranski »podpis«, saj je beljaški mestni pečat imel na pečatnem polju upodobljen grb z že omenjeno orlovo nogo. Omenjeno teorijo podpira tudi dejstvo, da je Beljaku mestne pravice podelil bamberški škof Ekbert Andeško-Meranski (ok. 1173–1237). Najbolj direkten prikaz mestnega gospoda na mestnem pečatu nedvomno najdemo na primeru Novega mesta. Na njegovem pečatnem polju je namreč upodobljen ustanovitelj mesta Rudolf IV. Habsburški (1339–1365), po katerem je mesto dobilo svoje nemško ime Rudolfswerd. Novomeški pečat lahko tretiramo tudi kot govoreči grb, kar je tudi zelo pogost motiv na srednjeveških pečatih (Otošček, 1988, 71, 108–109, 135, 200–201).

Mokronog je imel na mestnem pečatu upodobljeno odtisnjeno nogo (odtis, kot bi ga pustil moker podplat). Pilštanjski grb je vseboval jelena na hribu.⁶ Radgonski grb je vseboval kolo z osmimi prečkami, kar je izviralo iz nje-nega nemškega imena Radkersburg oziroma *Rad* (kolo) ter *Burg* (grad). V grbu Radovljice (nem. Radmannsdorf) je bil upodobljen stoječ moški, ki je imel v desnici kolo, v levici pa mesto oziroma vas. Šlo je torej za direktni prevod nemških besed *Rad* (kolo), *Mann* (moški) ter *Dorf* (vas). Žalski grb je vseboval orlova krila ter cvetlico in lilijo, ki prav tako izvira iz nemškega imena Sachsenfeld oziroma *Sachsen* (orlova krila) ter *Veld* (cvetlica in lilija). Brežice, Ljutomer, Višnja Gora, Sevnica, Vojnik in Železna Kapla pa so imeli na mestnem pečatu upodobljen mestni grb. Zanimiva opazka pri pečatih z upodobljenim govorečim ali mestnim grbom je ta, da gre načeloma za manjša mesta in trge (Otošček, 1988, 107, 116, 123, 130–131, 144, 165–166, 176, 179, 192–194, 213).

Pogosto so bili na mestnih pečatih upodobljeni svetniki, patroni oziroma zaščitniki mesta. V to skupino spada sedem mest in, kar je zanimivo opaziti, tri med njimi so mestne pravice in mestni pečat pridobila v času osmanskih vpadov v zadnji tretjini 15. stoletja. Sklepamo lahko, da so mesta ravno zato na pečate postavila svojega zavetnika in obzidje. V srednjem veku so se ljudje po pomoč večkrat zatekali svetnikom, kot pa Bogu, saj so verjeli, da so svetniki posredniki med posameznikom in Bogom, ki naj bi bil premočan, da bi ga neposredno prosili za pomoč. Ker so svetniki imeli izjemno močno družbeno vlogo, ki je vplivala upanje in moč skupnosti, so mesta, ki so pridobila pečate v času osmanskih vpadov, na mestne pečate umestila svetnike (Mlakar, 2021, 287–288).

Med ta mesta spada Kočevje, ki je mestne pravice pridobilo leta 1471 in je na mestnem pečatu imelo na heraldični desni upodobljenega apostola

6 Grb Pilštanja je hrib s štirimi kopami, na katerih s skrčenimi nogami leži v heraldično desno obrnjeni jelen, na vsaki strani hriba pa je po ena lajajoča pasja glava. Opravka imamo z govorečim grbom. Pilštanj se je v srednjem veku imenoval Bilstain. *Bil* je v srednjeveški nemščini pomenil trenutek, ko se je gonjena divjad ustavila in postavila v bran zasledujočim psom, *Stain* pa skalo oziroma hrib. Tako grb simbolizira jelena, ki se je postavil v bran psoma na štirivrhem hribu (Otošček, 1988, 166).

Fig. 3: Srednjeveški pečatnik mesta Škofja Loka (kopijo hrani Loški muzej Škofja Loka).

Jerneja, na sredini in heraldični levi dva stolpa, na dnu in v ospredju heraldičnega polja pa ograjo iz kolov, ki bi lahko bila prikaz palisade, ki je služila za obrambo pred Osmani. Krški pečat je precej podoben, na heraldični desni je bil upodobljen Janez Evangelist, na sredini in heraldični levi je bilo upodobljeno mesto, v spodnjem in prednjem delu pa je prostor zapolnjevala ograja. Krško je mestne pravice pridobilo leta 1477. Istega leta je Friderik III. habsburški Lož povzdignil v mesto, ki je kot trg že leta 1380 imel obzidje in obrambni jarek. Žal iz srednjega veka nimamo ohranjenega pečatnega odtisa, je pa zato Lož edinstven primer, saj nam je na voljo ohranjena ustanovna listina, na kateri je opisan mestni grb. Najstarejši pečatni odtis mesta Lož je iz leta 1607. Na pečatnem polju je upodobljen sv. Jurij na konju, ki ubija zmaja. V času osmanskih vpadov je mestne pravice pridobila še Višnja Gora, ki pa ni dala izdelati novega pečatnika, temveč je uporabljala stari trški pečatnik, na katerem je bil upodobljen grb z obzidjem (Otošar, 1988, 62–64, 75–77, 97–101, 124; Štih, Simoniti & Vodopivec, 2008, 123–124).

Fig. 4: Kasnejši odtis pečatnika mesta Kočevje (ARS, SI AS 1070, II/61 Kočevje mesto).

Svetega Jurija sta na svojem pečatu imela še Ptuj in Piran. Slednji je na večjem pečatu imel upodobljenega sv. Jurija na konju, na manjšem pečatu pa grb z Jurijevim križem. Mesto Kamnik je imelo na pečatnem polju upodobljen grad, v katerem je stala sv. Marjeta, pod nogama pa sta ji ležala ukročena zmaja. Šentvid ob Glini je imel na mestnem pečatu upodobljenega sv. Vida (Otošček, 1988, 55, 56, 170, 207–209, 229).

Pečatni napisi se pri obravnavanih pečatih v večini nahajajo na zunanjem robu. Izjema je le pečat Železne Kaple, ki ima napis na t. i. napisnem traku, ki se zvija okoli grba in napis deli na sedem delov. Ostali pečati imajo napis ob zunanjem robu, ki pri večini zavzema celoten rob. Le pri pečatih Kočevja, Loža in Radovljice napis zavzema dve tretjini zunanjega roba ter le polovico pri Brežicah. Pri Čedadu in Gorici je besedilo na levi strani spodaj prekinjeno, saj pečatna slika tam sega do skrajnega roba pečata. V obeh primerih je to del mesta upodobljenega na pečatnem polju (Otošček, 1988, 63, 99, 115, 131, 213, 221, 223).

Napis je bil načeloma zamejen z različnimi krožnicami. Večina pečatov je imela krožnico iz različno velikih biserov, sledili so pečati z neokrašeno krožnico (Celje, Radgona, Črnomelj, Kostanjevica na Krki, Radovljica, Šentvid ob Glini in Koper), nato pečati z napisom v napisnem traku (Brežice, Kočevje, Krško, Železna Kapla) ter pečata Loža in Ptuja iz 15. stoletja, ki sta imela napis zamejen samo na zunanjem robu (in ne tudi na notranjem), napis pa je bil na isti ploskvi kot pečatni motiv. Posebnost je bil pečat Šentvida ob Glini, ki je imel

Fig. 5: Srednjeveški pečat mesta Koper z dne 31. marca 1321 (AT-OeStA/HHStA, UR, AUR 4970).

kar dva krožna zapisa, klasični pečatni napis za mesta in + SANCTVS * VITVS na notranji krožnici. Mesto je s tem še dodatno poudarjalo, kdo je njen mestni zavetnik (Otošec, 1988, 207).

Vsi pečati do konca srednjega veka, razen Višnje gore in Loža, so imeli napise v latinskem jeziku. Pri vseh pečatnikih, ki so nastali do začetka 15. stoletja, se je besedilo začelo s t. i. šapastim oziroma tacastim križem.⁷ Ta je praviloma označeval začetek krožnega zapisa pri pečatih. V 15. stoletju se je ta praksa spremenila. Mestni pečatniki so začeli uporabljati napise na napisnem traku, ki ni zavzemal celotnega roba, zato ni bilo več potrebe po označevanju začetka napisa. Izjema pri tem sta Pilštanj in Novo mesto. Slednje je imelo na pečatu iz 15. stoletja za zamejitev besedila peterokrako zvezdo. Večina napisov na pečatnem polju se je začelo z besedo SIGILLVM ali samo s črko S. Žalec in Radgona sta imela črko S obrnjeno v obratno smer, pečat mesta Breže pa oznake za S(IGILLVM) ni imel. Izstopala sta tudi pečata Kopra in Trsta – o njunih primerih bo govora v nadaljevanju. Oznaki pečata je sledila označba skupnosti. Ta je bila pri večini napisov v latinščini v genitivu, in sicer pri večini celinskih mest CIVITATIS ali tistih z italijanskim vplivom COMUNIS/COMUNITATIS. Med njih spadajo Piran, Gorica, Čedad in Slovenj Gradec, pri čemer sta imela slednja za tem dodan še CIVITATIS. Našteti je treba še nekaj izjem: Maribor je imel pred CIVITATIS napis VERUM, Slovenska Bistrica in Vojnik sta imela napis CIUIVM ali CIVIVM, Metlika NOVI FORI, Sevnica FORI, Višnja Gora PVRC, Kranj pa označbe skupnosti ni imel. Za tem je sledil eden od predlogov IN ali DE ter latinsko ime kraja v genitivu. Nemščina je na pečatih začela latinščino v naših krajih izpodrivati komaj konec 15. stoletja. V nemščini so imeli napis Lož, Radovljica in (na svojem tajnem pečatu) Novo mesto, izjemo pa je predstavljala še Višnja Gora, ki je imela poleg nemškega napisa povsem drugačen izraz za svojo naselbino kot ostala mesta (PVRC). Tudi letnice so se na pečatih pričele pojavljati komaj v drugi polovici 15. stoletja in so jih imeli na svojih pečatih Celje, Krško, Črnomelj, Kočevje, Vojnik, Železna Kapla, Lož, Brežice in Trst, na pečatu iz leta 1516. Napis se je pri vseh primerih zaključil z imenom mesta, s čimer se je napis na krožnici sklenil (Otošec, 1988, 111, 165, 175, 195, 239–240).

Trst in Koper sta imela za razliko od ostalih mest popolnoma drugačen napis, in sicer s t. i. leoninskimi verzi. Ti so bili značilni predvsem za italijanska mesta do konca 12. stoletja. Šlo je praviloma za dva rimana verza, ki sta tvorila heksameter ali redkeje pentameter. Obstajali so tudi nepravilni primeri glede metruma in asonance (v nekaterih primerih sta enaki le zadnji črki obeh hemistihov). Opozoriti je treba, da so se na pečatih z leoninskimi verzi samostalniki pogosto rimali z ustreznim pridevnikom. Verze lahko kategoriziramo na štiri skupine. Prva skupina so verzi, ki sporočajo, kdo jih pošilja, druga skupina so tisti, ki grozijo sovražnikom mesta, tretja skupina verzov

7 Tacasti oziroma šapasti križi (nem. *Tatzenkreuz*) so bili značilni za označevanje začetka napisa na pečatnem polju. Pri takšnih križih se kraki proti središču zožujejo, zato izgleda, kot da ima križ štiri »tace« (Otošec, 1988, 266).

namiguje na privilegije, zasluge, tradicije, mistično poreklo, etimologijo imena, meje teritorija itd. V četrto skupino spadajo molitve. Leoninske verze sta vsebovala pečata Kopra in Trsta. Pri Kopru verz sporoča lastnika pečata (+ C(IVITAS) IVSTIN(O) L(ITANA) MITTIT ME ET P(ER) SE (RELATA) ITA DICIT), pri Trstu pa meje teritorija (+SISTILANV(M) . PUBLICA . CASTILIR' . MARE . CERTOS. DAT. MICHI . FINES) (Bascapé, 1969, 189; Otorepec, 1988, 226–228, 232–235).

RAZLIKE IN PODOBNOSTI MED PEČATI CELINSKIH IN PRIMORSKIH MEST

Če primerjamo pečate primorskih in celinskih mest po obliki, ugotovimo, da ni razlik v obliki, razen izjeme kvadratnega pečata Slovenj Gradca. Tako primorska kot celinska mesta so sledila splošno uveljavljenim trendom mestnih pečatov, ki so bili praviloma okrogli. Opozoriti je treba tudi na ovalna pečata Pirana in Ljutomera, ki sta prvič ohranjena komaj v zgodnjem novem veku in v tem oziru nista predmet našega raziskovalnega vprašanja.

Večja razhajanja so opazna pri velikosti pečatov, kjer imajo primorska mesta, če izzamemo Piran, povprečno precej večje pečate kot celinska mesta. Toda v tem primeru gre verjetno zgolj za naključje. Če za primerjavo vzamemo nekatera druga severnoitalijanska ali istrska mesta (Videm/Udine 40 mm, Pordenone 40 mm, Barban 33 mm, Pićan 46 mm), lahko hitro opazimo, da so njihovi pečati precej manjši (Melly, 1846, 113–118). Opozorimo naj še, da so bili pečati odtisnjeni v vosek, kar je pomenilo, da je za večje pečate mesto potrebovalo tudi večje količine voska. Odtis večjega pečata je tako pomenil večje denarno breme, zato so manjša mesta, predvsem pa trgi, imeli tudi manjše pečate, medtem ko so si lahko večje pečate privoščila mesta, ki so bila bogatejša (Kümper, 2014, 125; Volčjak, 2019, 20). To trditev potrjuje tudi dejstvo, da med večje pečate na širšem slovenskem etničnem ozemlju spadajo pečati Trsta, Kopra, Čedad, Ljubljane, Maribora in Velikovca, torej pomembnejših srednjeveških trgovskih središč obravnavanega območja.

Glede barve voska so obstajala pravila, zato mesta niso imela veliko manevrskega prostora pri izbiri barve. Večinoma so bili odtisnjeni v naravni vosek, samo Radgona in Ljubljana sta smeli uporabljati rdeči vosek, pa še to komaj od druge polovice 15. stoletja naprej, medtem ko so zeleni vosek uporabljali Kamnik, Slovenj Gradec, Višnja Gora, Novo mesto, Koper in morda tudi Gorica. Pri slednji je treba opozoriti, da iz srednjega veka ni ohranjen niti en pečat Gorice. Domneva, da je bil odtisnjen v vosek zelene barve, je zaradi listine iz leta 1430, na kateri je ostanek odtisa nekdanjega pečata v zelenem vosku, ki bi morda lahko bil mestni pečat Gorice (Otorepec, 1988, 224).

Gorica pa še zdaleč ni osamljen primer glede neohranjenih pečatov. Iz srednjega veka nista ohranjena pečata Trsta in Pirana, medtem ko je ohranjen samo en pečat Kopra. V tem oziru nam arhivsko gradivo zelo otežuje izvedbo komparativne metode med primorskimi in celinskimi mesti. Iz ohranjenega primarnega gradiva lahko reci-mo sklepamo, da se je na Goriškem in v Istri pogosteje uporabljal zeleni vosek, saj je

v zelenem vosku odtisnjen pečat Kopra, morda pečat Gorice, v podporo tej šibki tezi pa je tudi pečat Vidma, ki je prav tako odtisnjen v zelenem vosku (Bascapé, 1969, 189). Na tem mestu bi bilo dobro izpostaviti tudi listino iz leta 1409, ko je na pazinski listini v belem vosku pečatila istrska komuna Gračišče (Klen, 1977, 264). Na tem mestu se nam zastavlja vprašanje, ali so tudi druga primorska mesta uporabljala bel vosek? Kot že rečeno, zaradi pomanjkljivih primarnih virov so nam odgovori na ta vprašanja nedostopni.

Bolj razgibana primerjava je možna pri podobah na pečatnem polju. Primorska mesta so na svojih pečatih imela venomer upodobljene gradbene elemente mesta. Čedad in Gorica sta imela panoramski prikaz mesta, Trst in Koper pa obzidje in stolp. Tu je treba izločiti Piran, ki odstopa od ostalih primorskih mest zaradi Jurijevega križa in dejstva, da je pečat iz zgodnjega novega veka. Takšnega pečata Piran v srednjem veku morda niti ni uporabljal. Izpostaviti je treba, da je na primorska mesta imela močan vpliv severovzhodna Italija, saj so imela mesta vse od Bergama, Padove, Bologne, Ravene, Ogleja (Aquileia) itd. na mestnih pečatih upodobljene arhitekturne elemente. Zanimivo je tudi izpostaviti, da je pečat Kopra iz leta 1321 izjemno podoben pečatu Bologne iz leta 1264, kar nakazuje pričakovano močan italijanski vpliv (Bascapé, 1969, 197–200).

Tudi celinska mesta so na mestnih pečatih imela največkrat upodobljena obzidja, toda nikoli panoramskega prikaza mesta. Za razliko od primorskih mest pa so imela na svojih pečatih upodobljene tudi druge elemente, kot so svetniki in grbi.

Zanimiv aspekt primerjave je tudi podoba srednjeveškega pečatnega polja na današnjih mestnih grbih. Vsa celinska mesta so podobo srednjeveškega pečatnega polja na mestnem grbu obdržala, izjema je le trg Žalec. Ta je v srednjem veku imel govoreči grb z orlovimi krili, cvetom in lilijo. Takšen grb je Žalec sicer uporabljal vse do leta 2006, nato pa so ga zamenjali z aktualnim grbom (ki je tudi grb občine), in sicer z namenom počastiti največjo oziroma najbolj dobičkonosno občinsko gospodarsko panogo – hmeljarstvo. Na zelenem polju je danes v rumeni barvi znak hmeljeve kobule in rumeno obrobljen hmeljev list, na vrhu pa je pas modre barve, ki simbolizira Savinjo (Otošec, 2001, 170; Stanič & Jakopič, 2005, 322).

Po drugi strani pa primorska mesta srednjeveškega pečatnega polja na svojem mestnem grbu, z izjemo Pirana, niso obdržale. Koper je v srednjem veku imel pečatno polje, na katerem je bilo mestno obzidje s tremi stolpi, grb mesta danes pa je na modrem polju upodobljeno rumeno sonce z obrazom in žarki. Koper je sicer skozi stoletja uporabljal povsem drugačen grb, egido z Meduzino glavo na zelenem polju (Otošec, 2001, 162; Šimac & Volčjak, 2019, 458). Egida je ščit bogov, zlasti Zeusa in Atene, na katerem je lahko bil gorgonijon, torej umetniški prikaz obglavljene Gorgone oziroma Meduze. V grški mitologiji so bile Gorgone krvoločne sestre z živimi strupenimi kačami namesto las. Meduzo, eno od treh sester, je obglavil Perzej in njena glava je osnovni element gorgonijona (Lazarou & Liritzis, 2022, 47–50). Koper se je v antiki imenoval Aegida, kar je botrovalo temu, da je mesto na svojem grbu ohranilo egido z Meduzino glavo (Volčjak, 2019, 458), ki simbolno odganja zlo (Lazarou & Liritzis, 2022, 50).

Gorica je imela na svojem pečatu realistično panoramo mesta s konca 13. ali začetka 14. stoletja (Mihelič, 2005, 306–307; Otorepec, 1988, 224). Tako Gorica kot tudi Nova Gorica srednjeveškega pečatnega polja danes nimata upodobljene-ga na svojem mestnem grbu. Gorica ima na grbu mestno obzidje s tremi stolpi, medtem ko ima v 20. stoletju ustanovljena Nova Gorica rdečo vrtnico na belem polju (Volčjak, 2019, 458). V primeru Trsta je zgodba nekoliko drugačna. Pečatno polje na tržaškem srednjeveškem pečatu danes resda ni grb mesta, toda bistveni simbol mesta je upodobljen tako na pečatu kot na grbu, ki ga je Trst uporabljal že v srednjem veku, in zastavi, ki jo ima Trst še danes. Glavni simbol Trsta je zgornji del antične sulice sv. Sergeja, ki je umrl mučeniške smrti v Trstu leta 301 (Šimac & Volčjak, 2019, 458). Pečatno polje srednjeveškega mestnega pečata je za svoj grb prevzela Univerza v Trstu (Università degli studi di Trieste).

Bistvena razlika med pečati celinskih in primorskih mest se pojavi pri pečatnih napisih. Prva razlika je že samo poimenovanje mestne naselbine, kjer je v veliki večini celinskih mest na pečatu označba za mestno naselbino *civitas*, *civitatis* ali *civium*, medtem ko pri primorskih mestih napisi niso enotni. Ker gre pri primorskih mestih za komuno, ima na primer Gorica na svojem pečatu zapis *comvnis* (*comunis*), podoben zapis ima tudi Čedad: *comvnis civitatis*. Na tem mestu je ključno poudariti, da ima podoben napis na pečatu tudi Slovenj Gradec, ki je celinsko mesto: *S. CO(M)MVN(ITATIS) CIVITA(TIS) I(N) WI(N) DICHG(RE)TZ*. Tako Čedad kot Slovenj Gradec sta bila oglejska centra oblasti. Slovenj Gradec si je Oglej pridobil leta 1251, z zapuščino oglejskega patriarha Bertolda (ok. 1182–1251), zadnjega predstavnika grofov Andeško-Meranskih. Morda so Slovenj Gradcu mestni pečat odobrili, podelili ali mogoče celo dali izdelati prav oglejski patriarhi. Oglejski vpliv na slovenjgraškem pečatu je nedvomen, kar podpira omenjeni napis, ki se ujema z napisom na pečatu oglejskega centra moči v Furlaniji – Čedadom (Kosi, 2009, 118–124; Otorepec, 1988, 182–183; Ravnikar, 2018, 34, 40–41).

Druga razlika med pečati celinskih in primorskih mest je v tem, da primorska mesta, kot sta Trst in Koper, niso imela klasične oblike pečatnega napisa. Ta je bil sestavljen iz označbe za pečat, mestno naselbino in ime mesta. Trst in Koper sta imela na pečatu izpisan leoninski verz, značilen za italijanska mesta v 13. stoletju. To nam dokazuje močan italijanski vpliv na pečate primorskih mest, ki ga celinska mesta, z omenjeno izjemo Slovenj Gradca, niso bila deležna.

Pomembna razlika je tudi uporaba napisnega traku na pečatnem polju, ki so ga uporabljala samo celinska mesta. V tem primeru je treba še pojasniti, da so napisni trakovi prišli v modo v zadnji polovici 15. stoletja, podobno kot zapisane letnice na pečatnem polju. V tistem obdobju so pravico do mestnega pečata pridobivala le celinska mesta, medtem ko so primorska mesta lastne mestne pečate tedaj že imela. Izpostaviti je treba mestni pečat Trsta iz leta 1516, na katerem je v klasični obliki pečatnega napisa napisana tudi ta letnica (Otorepec, 1988, 235). Pri izdelavi novega tržaškega pečatnika v zgodnjem novem veku je nedvomno bil prisoten močan habsburški vpliv.

SKLEP

Če povzamemo, je moč opaziti precej razlik in podobnosti med pečati, toda polne razmejitve med primorskimi in celinskimi mesti ne moremo ustvariti. Današnje slovensko etnično območje je bilo družbeno, politično in geografsko obmejni del Svetega rimskega cesarstva in so se zato med sabo prepletali številni vplivi, prakse, navade in stili, ki jih je možno opazovati na mestnih pečatih. Mesta so pečate izdelovala samostojno, toda s precejšnjim vplivom iz današnjega severnoitalijanskega, avstrijskega in madžarskega prostora, kar nam poskuša prispevek osvetliti. Prispevek nam nedvomno ponuja vpogled v podobnosti med določenimi pečati, iz česar je možno vleči določene vzporednice, ki nam morda do sedaj niso bile znane. Podobnosti in razlike, ki so bile izpostavljene zagotovo niso povsem naključne, temveč natančno premišljene in zato ponujajo nove raziskovalne podlage.

Dodatne raziskave bi lahko ponudile številne nove odgovore v mestni zgodovini, ki v preteklosti zaradi zanemarjanja poglobljene študije mestnih pečatov niso bili odkriti. 13. in 14. stoletje je za mestne naselbine izjemno pomembno obdobje, saj so pričele razvijati občutek mestne identitete in z mestnim pečatom dajale nedvoumno izjavo v povezavi s statusom, močjo, avtoriteto in navezanostjo na lasten teritorij. Ne glede na pravno prakso so mestni pečati prisotni v vseh urbanih naselbinah tistega časa in je zato nujen makro pogled na pečate obravnavanega območja in novega iskanja vplivov. Kombinacija dejavnikov – podelitev ključnih pravic ter gospodarska in politična dinamika – je imela izjemen vpliv na izdelavo mestnega pečata, ki je predstavljal in utelešal prebivalce mesta.

Na tem mestu naj izpostavimo pečat Radgone. Po mnenju graškega zgodovinarja Heinricha Purkharthoferja, naj bi ime mesta Radgona izviralo iz osebnega imena Richer, po Otorepčevem in Snojevem mnenju pa iz imena Ratigoj (Snoj, 2009, 341–342), toda mesto je na pečatnem polju uporabilo povsem drugačno podobo, in sicer kolo (nemško *Rad*). Očitno je mesto želelo prikazati identiteto vezano na nemški prostor in ne na slovanski, kar je botrovalo k izbiri kolesa. Podoben primer je recimo tudi Radovljica, ki naj bi po različnih mnenjih dobila ime po slovanskem bogu Radegastu, a je kljub temu mesto uporabilo govoreči grb. Po najinem mnenju imamo opravka verjetno z natančno premišljeno izjavo na pečatnem polju in ne z napako. Smo mišljenja, da je izvor imena imel velik pomen na izdelavo pečatnega polja, kljub temu pa je treba upoštevati še veliko več dejavnikov, ki so imeli v določenem trenutku še večji vpliv (Purkharthofer, 1999; Otorepec, 1988, 116, 176).

Za identiteto mest bi bilo zato treba izvesti pilotne raziskave na podlagi pečatov, začevši z mestnim pečatom, ki je v srednjeveških mestih imel verjetno veliko širše posledice za razprave o mestnih identitetah, kot smo jim jih pripisovali v preteklosti. S sočasnim proučevanjem pečatov meščanov in njihovih osebnih simbolov se lahko izriše specifičen občutek identitete mesta z lastnimi paradigmi statusa in avtoritete. Na tem področju je treba še veliko postoriti, vendar je jasno, da so pečati tako v mestih kot drugod imeli izjemen pomen in da jih raziskovalci v bodoče morajo jemati kot izjemno pomemben zgodovinski vir.

COMPARISON OF SEALS OF MAINLAND AND COASTAL TOWNS IN THE SLOVENE LANDS IN THE MIDDLE AGES

Dejan JUHART

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: dejan.juhart@student.um.si

Martin BELE

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: martin.bele@um.si

SUMMARY

Medieval towns and market towns had certain rights that set them apart from other settlements. These included the right to hold markets and fairs, collect tolls, bridge tolls and other taxes, to have defensive walls and their own seal. Seals have been neglected by Slovene historians and art historians, mainly because they have less narrative power compared to the texts they are attached to, and thus offer less concrete information for research. However, seals, if properly analysed, can make an important contribution to the research of a city. In the Slovene historical lands, there were 39 medieval urban settlements with the right to use their own seals. They were granted this right at different times, so there are considerable stylistic differences between them. Another factor that contributed to such differences are the external influences, that mainly reflected the presence of important dynasties, ecclesiastical institutions, economic and trade links, and, last but not least, geographical location. To conduct an in-depth research of how stylistic aspect of seals was impacted by the above-mentioned external influences, it is best to compare cities under German and Italian influence or, in a broader sense, continental and coastal cities.

Key words: seal, town, market town, Middle Ages, defensive walls, sigillography

VIRI IN BIBLIOGRAFIJA

- Ambrožič, Matjaž (2011):** O cerkvenih pečatih z ozirom na relikvijska pečata v p. c. sv. Martina v Žirovnici. *Arhivi*, 34, 2, 227–242.
- ARS, SI AS 1070** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka pečatov (SI AS 1070).
- Bascapé, Giacomo Carlo (1969):** Sigillografia. Il sigillo nella diplomatica, nel diritto, nella storia, nell'arte. Volume Primo. Milano, Antonino Giuffrè.
- Darovec, Darko (2015):** Auscultauerint cum notario: Istrski notarji in vicedomini v obdobju Beneške republike. Venezia, Libreria Editrice Cafoscarina.
- Darovec, Darko (2023):** The Genesis of Koper Medieval Statutes (1238–1423). *Acta Histriae*, 31, 4, 743–776.
- Dopsch, Heinz, Brunner, Karl & Maximilian Weltin (1999):** Die Länder und das Reich: der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Florjančič, Alojz Pavel (2000):** Veliki pečat mesta Škofja Loka na Cebalovi ustanovni listini. *Loški razgledi*, 47, 1, 11–22.
- Gestrin, Ferdo (1984):** Spremnja beseda. V: Mihelič, Darja (ur.): Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89) / Il più vecchio libro notarile di Pirano (1281–1287/89). Ljubljana, SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- GZM I** – Mlinarič, Jože (ur.) (1975): Gradivo za zgodovino Maribora, 1. zvezek. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- GZS na SAZU** – Baraga, France & Otorepec, Božo (ur.) (2002): Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku, 6/1. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Hajdinjak, Boris & Polona Vidmar (2008):** Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in mecen. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj.
- Stadt Wien** – <https://gams.uni-graz.at/o:sis.8-7> (zadnji dostop: 2024-02-02).
- Klen, Danilo (1977):** Pazinska isprava od 22. novembra 1409. godine. *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XXI, 263–278.
- Kos, Dušan & Mitja Sadek (2010):** Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja: prevod s študijo. Koper, Univerza na Primorskem – Znanstveno-raziskovalno središče – Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Kos, Dušan (1994):** Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300 / Document, Writing, Writer: A Contribution to the History of the Carniolian Documents up to 1300. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- Kosi, Miha (2007):** Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 55, 2, 171–184.
- Kosi, Miha (2008):** Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 527–564.
- Kosi, Miha (2009):** Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kotar, Jernej (2019):** Zbirka pečatov v Narodnem muzeju Slovenije / The Collection of the Seals at the National Museum of Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

- Kümper, Hiram (2014):** Materialwissenschaft Mediävistik: eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften. Paderborn, F. Schöningh.
- Landbuch von Österreich und Steier** – Strauch, Philipp & Joseph Lampel (ur.) (1900 [1276–1281]): Jansen Enikels Werke. Das Landbuch von Österreich und Steier. Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, 3. Hannover – Leipzig, Hahnsche Buchhandlung.
- Lazarou, Anna & Ioannis Liritzis (2022):** Gorgoneion and Gorgon-Medusa: A Critical Research Review. *Journal of Ancient History and Archeology*, 9, 1, 47–62.
- Loški muzej Škofja Loka** – Srednjeveški pečatnik mesta Škofja Loka.
- Mahníč, Katja (2001):** Pečati grofov Celjskih / Seals of the Counts of Celje. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Mahníč, Katja (2006):** Srednjeveški ženski pečati iz Arhiva Republike Slovenije / Medieval Women's Seals in the Archives of the Republic of Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije – Arhiv Republike Slovenije.
- Mečulj, Andrej (2023):** Epigrafska spomenika s homerskim napisom na fontiku in na Pretorski palači v Kopru. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 33, 3, 401–412.
- Melik, Vasilij (1972):** Mesto (civitas) na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, 26, 3–4, 299–316.
- Melly, Eduard (1846):** Beitræge zur Siegelkunde des Mittelalters: erster Theil. Wien, F. Volke.
- Mihelič, Darja (2005):** Srednjeveške mestne naselbine na Slovenskem v luči njihovih pečatov. V: Budak, Neven (ur.): *Raukarov zbornik*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta, Odsjek za povijest – FF Press, 297–309.
- Mlacović, Dušan (2022):** Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja. *Acta Histriae*, 31, 4, 819–854.
- Mlakar, Anja (2021):** The Role of Religion in Legends About Turkish Attacks. *Acta Histriae*, 29, 2, 273–300.
- Niederstätter, Alois (1996):** Das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Wien, Ueberreuter.
- Niederstätter, Alois (2001):** Österreichische Geschichte. Die Herrschaft Österreich: Fürst und Land im Spätmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- NŠAL 101** – Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Zbirka listin (101).
- Obersteiner, Jakob (1969):** Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- OeStA/HHStA, UR, AUR** – Österreichisches Staatsarchiv / Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Urkundenreihen (UR), Allgemeine Urkundenreihe (AUR).
- Otorepec, Božo (1988):** Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska matica – Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Otorepec, Božo (2001):** Krajevna heraldika na Slovenskem, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 49, 1–2, 157–170.
- Purkarthofer, Heinrich (1999):** Die im Jahre 1998 verliehenen steirischen Gemeindewappen. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 49, 51–61.

- Ravnikar, Tone (2011):** Mestne elite v srednjeveških Brežicah in Sevnici. V: Mlinar, Janez & Bojan Balkovec (ur.): Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 250–263.
- Ravnikar, Tone (2018):** Slovenj Gradec v srednjem veku. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.
- Ravnikar, Tone (2023):** Maribor v 13. stoletju 3. del: mesto in njegovi meščani. *Studia Historica Slovenica*, 23, 3, 611–639.
- Snoj, Marko (2009):** Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen. Ljubljana, Modrijan.
- Stanič, Rinaldo & Tadej Jakopič (2005):** Osnove heraldike in istovetnostni simboli slovenskih občin. Ljubljana, Lečnik – Heraldica Slovenica.
- Šimac, Miha & Jure Volčjak (2019):** O življenju, karieri in škofovskem grbu tržaško-koprškega škofa Matevža Ravnikarja (1776–1845). Iz zgodovine Trsta, 67, 3, 447–464.
- Štih, Peter & Vasko Simoniti (2009):** Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Štih, Peter (2006):** K predzgodovini mesta Maribor. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 243–260.
- Štih, Peter (2011):** Plemstvo in mesta med severnim Jadranom in Panonijo v srednjem veku. V: Mlinar, Janez & Balkovec, Bojan (ur.): Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 7–24.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko & Peter Vodopivec (2008):** Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura [Elektronski vir]. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino – Sistory.
- UBSt IV – Appelt, Heinrich & Gerhard Pferschy (ur.) (1975):** Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger.
- Università degli studi di Trieste** – <https://www.units.it/> (zadnji dostop: 2023-12-18).
- Vilfan, Sergij (1961):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Volčjak, Jure (2019):** O pečatih na Slovenskem in osnovni pregled dosedanjih raziskav / On the Seals on the Territory of Modern-day Slovenia and a Basic Overview of Research to Date: Sigillo nostro fecimus roborari. V: Kotar, Jernej (ur.): Zbirka pečatov v Narodnem muzeju Slovenije. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 8–71.
- Zmajić, Bartol (1971):** Heraldika, sfragistika, genealogija. Zagreb, Školska knjiga.
- Žnidaršič Golec, Lilijana (2001):** Papeško povzdignjenje Ljubljane v *civitas* leta 1262. V: Rajšp, Vincenc, Bratož, Rajko, Cvirn, Janez, Fischer, Jasna, Lukan, Walter & Branko Marušič (ur.): Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 243–250.
- Žvanut, Maja (1993):** Zbirka pečatnikov v Narodnem muzeju v Ljubljani / Die Siegeltypensammlung des Nationalmuseums in Ljubljana. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.